

LBRIS

We know
books
diac. Ioan I. Ică jr

CANONUL ORTODOXIEI

Sinoadele Ecumenice
în cultul bizantin
și dilemele receptării

DEISIS

Sibiu 2025

Sinoadele Ecumenice în cultul bizantin și canonul orthodoxiei 7

începuturile studierii științifice (7) / origini istorice — lupta pentru Chalcedon în Constantinopol (11) / sinopsele Sinoadelor Ecumenice (27) / o sinopsă iconografică (30) / Sinoadele Ecumenice în iconografie (31) / Sinoadele Ecumenice în iconografia românească (36) / Sinoadele Ecumenice în Hureziul sfântului Constantin Brâncoveanu (41) / Sinoadele Ecumenice în vechile cărți românești (44) / sfânta Eufemia și Chalcedonul (50) / prime canoane și condace (53) / utrenia catedrală și monahală (55) / memoria liturgică a Sinoadelor Ecumenice în cultul bizantin și ortodox actual (59) / pentru o reconstituire (61) / „canonul orthodoxiei”, receptarea integrală — impasuri, provocări, orizonturi (64)

I. ORIGINILE UNEI CELEBRĂRI
(AGHIA SOFIA, 15–16 IULIE 518)

Cum au fost proclamate în Biserică Sinoadele [Ecumenice] 77

Raportul Sinodului episcopilor rezidenți în Constantinopol
către patriarhul Ioan (20 iulie 518) 82

II. Sinaxare/TIPICOANE — SINODICOANE

Sinaxarul-Typikon al Marii Biserici din Constantinopol (secolul IX) . . . 89

Indicații din *Evangheliare* patriarhale constantinopolitane (secolele X–XI) 96

Sinaxarul-Typikon al mănăstirii Născătoarei de Dumnezeu
Binefăcătoarea (Constantinopol, 1120–1130) 98

Sinaxarul Constantinopolitan (secolul IX) 102

Sinaxarul cuviosului Nicodim Aghioritul (1819) 110

Sinodiconul liturgic bizantin al Patriarhiei Antiohiei (cca 1050)	117
Sinodiconul liturgic slavon al Patriarhiei de la Târnovo (sfârșitul secolului XIV)	119
Primul Sinaxar în românește (Iași, 1682–1686)	120
Al doilea Sinaxar în românește (Buzău, 1698–1701)	122
Vechea traducere românească a „Sinodiconului Ortodoxiei” (Buzău, 1700)	133

III. SINOPSE CANONICE ȘI INSCRIȚII ICONOGRAFICE

Înștiințare despre sfintele Sinoadele ecumenice și locale (cca 630)	159
Despre cele Șapte sfinte Sinoade Ecumenice	163
Sinopsa Sinoadelor Ecumenice a lui Matei Vlastares (1335)	168
Nil Diasorenos, mitropolitul Rodosului, Relatare sinoptică despre sfintele [Nouă] Sinoade Ecumenice (1367)	172
Inscripții pe imaginile zugrăvite ale Sinoadelor	176
Sinopsa Sinoadelor Ecumenice din <i>Îndreptarea Legii</i> , Târgoviște, 1652 . .	184

IV. RÂNDUIELI LITURGICE ȘI HOTĂRÂRI DOGMATICE

1. Duminica Unirii Bisericii după controversa tetragamiei (11–16 iulie) și Tomosul Unirii despre căsătorii (9 iulie 920)	191
2. Synaxa sfintei martire Eufemia a Hotărârii [Sinodului de la Chalcedon] (11 iulie)	203
3. Duminica Sinodului IV Ecumenic (13–19 iulie) și Hotărârea dogmatică de la Chalcedon (22 octombrie 451)	235
4. Duminica Sinodului V Ecumenic (20–26 iulie) și Hotărârile de la Constantinopol (4 iunie 536, 2 iunie 553)	269
5. Duminica Sinodului III Ecumenic (prima din august), Scrisorile sfântului Chiril împotriva lui Nestorie și despre pace (430–431 și 433) și Hotărârile de la Efes (22 iunie, 22 iulie 431)	295
6. Duminica Sinodul VI Ecumenic (prima după Înălțarea sfintei Cruci) și Hotărârea dogmatică de la Constantinopol (16 septembrie 681) . .	329

7. Duminica Sinodul VII Ecumenic (prima după 11 octombrie) și Hotărârea dogmatică de la Niceea (13 octombrie 787)	349
8. Duminica Ortodoxiei (prima din Postul Mare) și Sinodiconul Ortodoxiei (844, 1092, 1157, 1351)	371
9. Duminica Sinodul I Ecumenic (între Înălțare și Cincizecime)	405
10. Duminica Sinoadelor Ecumenice II și VIII unită cu Duminica Tuturor Sfinților (prima după Cincizecime) și Hotărârea dogmatică de la Constantinopol (3 martie 880)	419

V. O ISTORIE BIZANTINĂ A SINOADELOR (870–880)

Adunare și expunere a tuturor sfintelor Sinoade Ecumenice și locale	437
---	-----

Sinoadele Ecumenice în cultul bizantin și canonul orthodoxiei

Evenimente epocale în istoria creștină, cele Șapte Sinoade Ecumenice derulate — începând cu Sinodul de la Niceea întrunit în urmă cu 1700 de ani — în intervalul 325–787, cu o prelungire în anul 843, în Constantinopol și în jurul său, au jucat un rol decisiv și fondator în fixarea și formularea normativă a credinței și vieții Bisericii lui Hristos din noul Imperiu Roman creștin inaugurat de convertirea sfântului Constantin cel Mare. Simbolurile și hotărârile de credință adoptate în aceste reuniuni episcopale generale ale creștinătății au fixat cadrele dogmatice ale învățăturii de credință ortodoxe precizându-i articulația triadologică și hristologică esențială. Iar canoanele promulgate au normat atât disciplina vieții clericilor și laicilor, cât și structurile de bază ale eclesiologiei Bisericii.

Proces definitoriu pentru identitatea ortodoxă, receptarea continuă a Sinoadelor Ecumenice alături de cea a Scripturii a luat forma unei memorări permanente, desfășurate simultan pe mai multe paliere: dogmatic și canonic, dar — element specific pentru Răsăritul ortodox, absent din Occidentul latin — și liturgic în toate accepțiunile acestuia din urmă.

începuturile studierii științifice

Studierea științifică a dimensiunii liturgice a receptării Sinoadelor Ecumenice în cultul ortodox bizantin a început în urmă cu un secol într-un context aniversar: în 1925 se împlineau 1600 de ani de la Sinodul I Ecumenic de la Niceea. Cu acest prilej savantul liturgist și bizantinolog asumpționit Sévérien Salaville (1881–1965) publica două articole-pilot consacrate unul sărbătorii Sinodului de la Niceea și sărbătorilor Sinoadelor în ritul bizantin (1925) și celălalt iconografiei celor Șapte Sinoade Ecumenice (1926), completate ulterior cu unul consacrat sărbătorii Sinodului de la Chalcedon (1953).¹

---

¹ Sévérien Salaville, „La fête du concile de Nicée et les fêtes des conciles dans le rit byzantin”, *Échos d'Orient* 24 (1925), pp. 445–470; „L'iconographie des «sept conciles œcu-

Exceptând articolul de sinteză al liturgistului Miguel Arranz despre „sărbătorile teologice din calendarul bizantin” (1979)², tema avea să fie din nou abordată mult mai târziu. În 1970, apărea la Paris excelenta monografie a asumpționistului Christopher Walter (1924–2014) dedicată „iconografiei Sinoadelor în cultul bizantin”³, teză de doctorat realizată sub coordonarea lui André Grabar. Micromonografia descriptivă a lectorului de la Atena, Vasilios Yannopoulos, despre „Sinoadele Ecumenice în cultul ortodox”, publicată în serial în periodicul athenian *Theologia* în 1984, rămâne până astăzi singura sinteză existentă.⁴ La acestea s-au adăugat recent două studii, unul despre aventurile comemorării liturgice a Sinodului Ecumenic VI al pr. Chr. Nassis (2012)⁵, și altul despre receptarea și comemorarea liturgică a Sinodului I Ecumenic de la Niceea al pr. D. Galadza (2022)⁶.

Articolele fundamentale ale lui S. Salaville cu un secol în urmă erau făcute cu puțință de publicarea anterioară a unui număr de izvoare indispensabile⁷

---

méniques», *Échos d'Orient* 25 (1926), pp. 144–176; „La fête du Concile de Chalcedoine dans le rite byzantin”, în: A. Grillmeier și H. Bacht (ed.), *Das Konzil von Chalkedon. Geschichte und Gegenwart*, II, Würzburg, 1953, pp. 677–695.

² Miguel Arranz, „Les «fêtes théologiques» du calendrier byzantin”, în: A.-M. Triacca și A. Pistoia (ed.), *La Liturgie, expression de la foi. Conférences Saint-Serge XXV, Semaine d'études liturgiques, Paris, 27–30 Juin 1978*, Roma, 1979, pp. 29–55. Și articolul recent al lui Nicolas Egder, „Une fête des Conciles”, *Irenikon* 88 (2015), pp. 497–525.

³ Christopher Walter, *L'iconographie des Conciles dans la tradition byzantine* (Archives d'Orient chrétien 13), Paris, 1970.

⁴ Vasilios Giannopoulos, „Hai Oikoumenikai Synodoi eis tēn orthodoxon latreian”, *Theologia* 59 (1984), pp. 402–437, 705–738, 1025–1071.

⁵ Chrysostom Nassis, „The Adventures of a Liturgical Commemoration. The Sixth Ecumenical Synod in the Heortologion of the Byzantine Rite”, în: *Inquiries into Eastern Christian Worship. Selected Papers of the Second International Congress of the Society of Oriental Liturgy, Rome, 17–21 September 2008*, Leuven, 2012, pp. 189–208.

⁶ Daniel Galadza, „The Liturgical Reception and Commemoration of the First Council of Nicaea”, *Eastern Theological Journal* 8 (2022), pp. 181–217.

⁷ Studiul științific al Sinoadelor Ecumenice a fost demarat în secolul XIX și continuat în secolul XX de savanți romano-catolici în climatul creat de convocarea celor două Concilii Vatican I (1870) și II (1962–1965), concilii considerate „ecumenice” în Biserica Romano-Catolică, pentru care conciliile generale ale Occidentului convocate din secolul XII încolo de papalitate sunt considerate „ecumenice”: Vatican I = Conciliul Ecumenic XX și Vatican II = Conciliul Ecumenic XXI. Studiul s-a desfășurat și se desfășoară în cadrul unui proiect de ansamblu de studiere a istoriei Sinoadelor din întreaga Biserică creștină pe baza documentației extinse, colectată încă din secolul XVIII de episcopul Giovanni Domenico Mansi în celebra sa colecție în 31 de volume editată în 1759–1798, continuată în 1910–1927 cu volumele 32–48. Reprezentative în acest sens, „Istoria conciliilor” (*Conciliengeschichte*) publicată de episcopul Karl Joseph Hefele (9 volume duble, 1855–1890), cu o variantă franceză extinsă (*Histoire des Conciles*) de Henri Leclercq (11 volume duble, 1907–1955), și seria *Histoire des Conciles Œcuméniques* în 12 volume publicate la Paris

pe care le valorificau cu perspicacitate. Am în vedere Sinaxarul din finalul vechilor Evangheliare bizantine⁸ (Morcelli, 1788), Sinaxarul aghiografic imperial scris din ordinul împăratului Vasile II Macedoneanul⁹ (Albani, 1722), „Sinaxarul” revizuit al lui Nicodim Aghioritul († 1809)¹⁰ (publicat postum, 1819, 1858²) și, mai ales, Sinaxarul Constantinopolitan editat exemplar de bollandistul Hippolyte Delehaye¹¹ (1902), dar și vechiul Sinaxar-Typikon al Marii Biserici din Constantinopol (*Patm.* 266) și cel al mănăstirii constantinopolitane Theotokos Evergetis (ambele editate de neobositul Aleksei Dmitrievski, 1895)¹². Ele au permis liturgistului asumpționist o radiografie diacronică a materialului existent în „Mineiele”, „Triodul” și „Penticostarul” aflate în uzul liturgic actual al Bisericii Ortodoxe în forma „canonizată” de primele lor ediții tipărite la Veneția la începutul secolului XVI. Acestea combină materialul din vechile cărți liturgice bizantine separate: „Tropologion”, „Propheetologion”, „Synaxaria” și „Typika”. Dacă toate Sinoadele Ecumenice au parte în diverse date de „pomeniri” (*mnēmē*) sub forma unor scurte notițe de sinaxar, doar trei Sinoade Ecumenice sunt celebrate festiv ca sărbători duminicale cu slujbe (*akolouthia*) complete: Sinodul IV în Duminica dintre 11 și 19 iulie, Sinodul VII în Duminica dintre 11 și 19 octombrie și Sinodul I în Duminica dintre Înălțarea Domnului și Pogorârea Duhului Sfânt, la care se adaugă și Duminica Ortodoxiei la sfârșitul primei săptămâni din Postul Mare. Oficiile liturgice ale celor trei Sinoade Ecumenice au multe piese comune (tropar, condac și icos, paremii, și alte imne) încât pare să existe o singură „slujbă” cu variațiuni, nu foarte inspirate, cum remarca critic Nicodim Aghioritul în „Sinaxarul” său denunțând fuziunile și anacronismele supărătoare existente

---

(1962–1981) sub redacția lui G. Dumeige (volumele 1–4, despre Sinoadele Ecumenice, 1962–1978). Alte istorii generale ale „conciliilor ecumenice” ale Bisericii Romano-Catolice: F. Dvornik (1961) sau Kl. Schatz (1997). Din 1969 în Germania apare revista *Annuario* (din 2020 *Annales*) *Historiae Conciliorum* și din 1979 o dublă serie de monografii (A. Prezentări, B. Investigații) dedicate istoriei sinoadelor. Cf. www.konziliengeschichte.org.

În literatura ortodoxă, inițiative similare lipsesc. De semnalat interesanta „introducere în Sinoadele Ecumenice” ca „șapte icoane ale lui Hristos”, genericul volumului colectiv realizat de Institutul „Sophia”, New York (prezidat de pr. John McGuckin), și editat de Sergey Trostyanskiy, *Seven Icons of Christ. An Introduction to the Oikoumenical Councils*, Gorgias Press, Piscataway, NJ, 2016.

⁸ *Mēnologion tōn Euaggeliōn sive Kalendarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. St. Morcelli, Roma, 1788, 2 vol.

⁹ *Menologium Graecorum, jussu Basilii imperatoris Graecae olim editum, munificentia et liberalitate ... Benedicti XIII*, ed. Annibaldi Albani, Urbini, 1727, 3 vol.

¹⁰ *Synaxaristēs tōn dōdeka mēnōn...*, 3 vol., Veneția, 1819.

¹¹ *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi, adiectis synaxariis selectis (Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris)*, Bruxelles, 1902.

¹² Aleksei A. Dmitrievski [1856–1929], *Opisanie liturghiceskih rukopisei hraniashihsaia v bibliotekah Pravoslavnogo Vostoka. I.1. Typika*, Kiev, 1895, pp. 1–163 și 256–655.

în înmormântarea lor. În ce privește solemnitatea, singurul Sinod celebrat în mod distinct este Primul, cel fondator și exemplar de la Niceea (325). Ceea ce corespunde într-un fel conștiinței de sine care transpare în mod explicit în „hotărârile” celorlalte Sinoade Ecumenice care transcriu toate Simbolul de credință de la Niceea, a cărui clarificare, explicitare și precizare vor să fie. Venerarea icoanelor, dogmatizată de cel de-al Șaptelea Sinod Ecumenic, al doilea de la Niceea (787), e percepută ca rezumând credința trinitară și hristologică a tuturor celor Șapte din intervalul 325–787. Totuși nu al Șaptelea Sinod Ecumenic a fost adevăratul final, triumful Ortodoxiei venind în Bizanț abia după încă o jumătate de secol (843). Solemnizarea festivă excepțională an de an (cu procesiune și lectura unui „sinodicon” redactat anume în acest sens) a evenimentului constantinopolitan local din 11 martie 843 sub forma unei „Duminici a Ortodoxiei” a avut însă drept efect colateral neutralizarea și absorbția în acesta a celebrărilor liturgice ale Duminicilor Sinoadelor Ecumenice, căzute astfel în cele din urmă în desuetudine.

Tradiția liturgică a comemorării bizantine a Sinoadelor Ecumenice i se prezenta lui S. Salaville în 1925 sub forma unui „lanț”, a cărei „primă verigă” o constituie Synaxa Sinodului IV Ecumenic instituită la catedrala Aghia Sofia din Constantinopol în 16 iulie 518, cu prilejul restaurării Sinodului de la Chalcedon la începutul domniei lui Iustin I, după ce un șir de împărați anteriori (Vasilisc, Zenon și Anastasie) îl suspendaseră favorizându-i pe orientalii antichalcedonieni. Relatarea acestui spectaculos eveniment este consemnată în actele Sinodului constantinopolitan care a avut loc câteva zile mai târziu; actele din 518 au fost incluse în Actele altui Sinod constantinopolitan din mai–iunie 536¹³ întrunit pe timpul lui Iustinian I pentru a condamna o ultimă intruziune a antichalcedonienilor (Antim, Sever, Petru și Zoora) în capitala bizantină.

Nucleul comemorării liturgice a Sinoadelor în Bizanț a fost, așadar, celebrarea la mijlocul lunii iulie în două Duminici a memoriei Sinodului IV din 451 și a celui constantinopolitan din 536, identificat cu Sinodul V din 553. Duminici prefațate de solemnitatea din 11 iulie a memoriei sfintei martire Eufemia, în a cărei bazilică de lângă Chalcedon avuseră loc în octombrie 451 sesiunile Sinodului IV, și care potrivit tradiției confirmase printr-o faimoasă minune ortodoxia definiției hristologice diofizite a Părinților de la Chalcedon. Serbării inițiale a primelor Patru Sinoade din 16 iulie și a Sinodului V în 25 iulie — aceste date neavând legătură cu cele ale derulării lor istorice, ci aniversând dubla restaurare chalcedoniană în Constantinopol în 518 și 536 —, li s-au adăugat comemorările la date istorice aproximativ exacte a Sinodului VI în

¹³ Accesibile în ediția Giovanni Domenico Mansi: *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, t. VIII, Florența, 1762.

14 septembrie, a Sinodului VII în 11 octombrie, și a Sinodului I Ecumenic în 29 mai, ultimele două devenind Synaxe duminicale la mijlocul lui octombrie și, respectiv, între Înălțare și Cincizecime.

Venerația specific bizantină față de marile reuniuni fondatoare ale Bisericii vechi s-a exprimat însă și în registru vizual, și ei liturgistul asumpționist i-a dedicat în 1926 un alt articol deschizător de drum despre „iconografia Sinoadelor Ecumenice”. Existența unor vechi reprezentări ale Sinoadelor Ecumenice, azi dispărute, e atestată de sursele istorice. Ele menționează faptul că la începutul scurtei restaurări monotelite din 711–713 împăratul uzurpator Vardan Filipikos a distrus tabloului Sinodului VI Ecumenic din tetrapylon-ul (*Milion*) care marca centrul Constantinopolului, gest denunțat de papa Constantin I la Roma; restaurate, imaginile Sinoadelor Ecumenice au mai fost distruse o dată în 764 de împăratul iconoclast Constantin V. Primele imagini existente făcute cunoscute de specialiști în istoria artei bizantine sunt două miniaturi: una înfățișând Sinodul II Ecumenic dintr-un codice din anul 880 cu „Cuvântările” sfântului Grigorie din Nazianz (*Paris. gr. 511, f. 355*) și alta Sinodul VII Ecumenic (deși pare a fi mai degrabă a Sinodului I) din „Sinaxarul” imperial vasilian copiat în jurul anului 1000 într-un celebru codice cu sute de miniaturi (*Vatic. gr. 1613, f. 108; publicat în facsimil în 1907*). Încă din secolele XVII–XVIII, arheologi și istorici ai artelor semnalaseră existența pe pereții navei bazilicii iustinieni a Nașterii Domnului din Betleem a unui monumental ciclu de reprezentări nonfigurative în mozaic a celor Șapte Sinoade Ecumenice și a șase Sinoade locale antice din secolele IV–V, care promulgaseră canoane; ciclu datat în anul 1169 în timpul regatului cruciat al Ierusalimului aflat sub suzeranitatea împăratului bizantin Manuel I Comnenul (*cf. H. Vincent și F.-M. Abel, 1914*). Din secolul XIV cele Șapte Sinoade Ecumenice devin o temă predilectă a frescelor din pronaosurile (sau trapezele) bisericilor pictate la Athos și în Balcani. S. Salaville discută pe imagini (după B. Filov, 1924) două ansambluri de la Tărnovo (Sfinții Petru și Pavel, secolul XIV) și Arbanasi (Nașterea Domnului, 1632–1649), în Bulgaria, în paralel cu indicațiile din manualul de iconografie — „erminia” — al monahului athonit Dionisie din Furna de la începutul secolului XVIII.

Importantul volum de documente și studii acumulat timp de un secol de la investigațiile deschizătoare de drum ale lui S. Salaville permite astăzi o viziune mai clară asupra întregului fenomen al receptării liturgice a Sinoadelor Ecumenice în Bizanț în întreaga lui complexitate.

origini istorice — lupta pentru Chalcedon în Constantinopol

Originile introducerii comemorării liturgice a Sinoadelor Ecumenice în iulie 518 trebuie înțelese pe fundalul tumultoaselor controversate generate de Sinodul de la Chalcedon în întreg Orientul creștin conducând timp de un

secol la fracturarea acestuia în două Biserici rivale.¹⁴ Convocat de împărații Marcian și Pulheria inițial la Niceea și în final la Chalcedon (suburbie asiatică a Constantinopolului, de cealaltă parte a strâmtorii Bosfor) și beneficiind de o amplă reprezentare — 630 de episcopi, dublul participanților la Primul Sinod Ecumenic de la Niceea —, Sinodul IV Ecumenic (8 oct.–1 nov. 451)¹⁵ a adoptat o „hotărâre” (*horos*) dogmatică menită să sintetizeze într-o formulă hristologică de echilibru¹⁶ cele două hristologii rivale care se confruntau de o jumătate de secol. Acestea se diferențiau prin unghiul de abordare a misterului paradoxal al Persoanei divino-umane a lui Iisus Hristos Dumnezeu și om. Hristologie a dualității plecând de la realitatea ireductibilă și permanentă a divinității și unității în Hristos, școala antiohiană avea dificultăți în înțelegerea unității Sale; dualitatea naturilor ajungând dualitate personală, unitatea lui Hristos devenea relația morală a două subiecte personale separate (cazul Nestorie). Hristologie a unității, plecând de la postularea unui singur subiect personal, divin, în Hristos, școala alexandrină avea dificultăți în înțelegerea menținerii integrității umanității și divinității în Hristos după unire; unitatea persoanei ajungând unitate naturală, umanitatea lui Hristos se resorbea practic în divinitate (cazul Eutihis). Afirmând în Iisus Hristos simultan o singură și aceeași ipostasă din și în două naturi unite inseparabil și inconfundabil, „hotărârea” de la Chalcedon pune în echilibru paradoxal, și instabil, ambele viziuni hristologice și impunea ca normă de interpretare a Simbolului de credință niceean și constantinopolitan atât scrisorile antinestoriene ale sfântului Chiril al Alexandriei, cât și scrisoarea-tomos antieutihian a sfântului Leon al Romei.

Dacă Sinodul din Chalcedon a celebrat unitatea de credință între Bisericile celor două Rome, Veche și Nouă/Constantinopolul, în Orient formula sa dog-

¹⁴ Cf. De referință, sinteza monumentală a cardinalului Alois Grillmeier (1910–1998), *Jesus der Christus im Glauben der Kirche: 1. Von der Apostolischen Zeit bis zum Konzil von Chalcedon (451)*, 1979, și 2/1. *Das Konzil von Chalcedon (451). Rezeption und Widerspruch (451–518)*, 1986; 2/2. *Die Kirche von Konstantinopel im 6. Jahrhundert*, 1989; 2/3. *Die Kirchen von Jerusalem und Antiochien nach 451 bis 600*, 2002; 2/4. *Die Kirche von Alexandrien mit Nubien und Äthiopien nach 451*, 1990. Pentru aici, fundamental mai ales vol. 2/1. Dar și studiile din volumul colectiv *Chalcedon in Context. Church Councils 400–700*, ed. R. Price și M. Whitby, Liverpool, 2009.

¹⁵ Traducerea românească a Actelor în curs de apariție în seria „Canonul Ortodoxiei”, în volumul Sinodul IV Ecumenic, din care am preluat mai jos textul „hotărârii” și al epistolelor chiriliene și leoniene aprobate de acesta.

¹⁶ Cf. studiul esențial al patrologului franciscan André de Halleux (1929–1994), „La définition christologique à Chalcedoine”, *Revue théologique de Louvain* 7 (1976), pp. 3–23 și 155–170, și altele de același gen grupate în volumul indispensabil *Patrologie et Œcuménisme* (Bibliotheca Ephemeridum Theologiarum Lovaniensium 93), Leuven, 1990, 892 p. Și anterior amplul studiu fundamental al pr. D. Stăniloae (1903–1993), „Definiția dogmatică de la Chalcedon”, *Ortodoxia* 3 (1951), nr. 2–3, pp. 295–440.

matică a avut parte însă de o receptare lentă, dificilă și conflictuală. Fidelă hristologiei de unitate chiriliene și formulei sale simbol care postula în Hristos „o singură natură întrupată a lui Dumnezeu Cuvântul” (*mia physis tou Theou Logou sesarkōmenē*), o parte importantă din episcopatul și monahii patriarhiilor Alexandriei, Ierusalimului și Antiohiei a văzut în cele „două naturi”, „din care” și „în care” este Iisus Hristos, de care vorbeau Tomosul leonian și Chalcedonul, o canonizare a ereziei nestorianismului. Ca atare au intrat în schismă față de Constantinopol în numele „adevăratei” ortodoxii chiriliene: „miafizismul” devenit stindardul rezistenței împotriva dogmei imperiale de la Chalcedon a celor două Rome. Patriarhia Alexandriei s-a scindat în două ierarhii rivale: una populară antichalcedoniană și una imperială chalcedoniană, în conflict adeseori sângeros; schisme, oscilări, violențe și dezbinări similare au avut loc și în episcopatul și monahismul din patriarhiile Ierusalimului și Antiohiei.

Preocupați de refacerea și menținerea stabilității și unității Imperiului în Orient, împărații au reacționat prin edicte de credință, anulând sau relativizând Sinodul controversat de la Chalcedon. În 475, uzurpatorul Vasilisc (475–476) a promulgat o „enciclică”¹⁷ deschis antichalcedoniană, prin care anula Chalcedonul și Tomosul papei Leon și decreta ca norme de credință doar Simbolul niceean în interpretările alexandrine radicale date acestuia de cele două sinoade de la Efes (atât cel antinestorian din 431, cât și cel eutihian din 449). „Enciclica” a fost revocată un an mai târziu de același uzurpator, dar împăratul Zenon (474–491), revenit pe tron, a promovat o altă soluție de compromis. Redactat de patriarhul constantinopolitan Akakios (472–489), decretul imperial de unire din iulie 482, așa-numitul „Henotikon”¹⁸, preconiza refacerea unității bisericești în Orient în sens tot alexandrin, cu alte cuvinte pe baza celor două Simboluri de credință și a primelor trei Sinoade Ecumenice, cu anatimizarea atât a lui Nestorie, cât și a lui Eutihis, proclamarea Unui Singur Hristos și a Fecioarei Maria ca Theotokos în baza celor 12 Puncte/Anateme din finalul celei de-a treia epistole chiriliene către Nestorie, și escamotarea totală a Chalcedonului, nici afirmat, nici condamnat. „Henotikon”-ul n-a reușit să-și realizeze obiectivul propus, acela de a unifica Orientului creștin prin relativizarea Chalcedonului, diofiziții chalcedonieni continuând să afirme obligativitatea mărturisirii lui, iar miafiziții antichalcedonieni afirmând necesitatea condamnării lui. „Miafizismul” se afirma tot mai viguros ca o veritabilă mișcare în întreg Orientul (și dincolo de granițele imperiului: Arabia, Yemen, Etiopia).¹⁹ Stindardul său liturgic devenise așa-numitul adaos „teo-

¹⁷ Evagrie Scolasticul, *Istorie bisericească* III, 4; PG 86/2, 2600–2604.

¹⁸ *Ibid.* III, 14; *ibid.*, col. 2620–2625.

¹⁹ Cf. W.H.C. Frend, *The Rise of the Monophysite Movement*, Cambridge, 1972.

pashit' la Trisaghion. Popularul imn de procesiuni și de intrare la Liturghie²⁰ era deja prins în conflictul școlilor teologice, alexandrinii și constantinopolitani dându-i o adresare trinitară, iar antiohienii una hristologică. În linia interpretării hristologice și pentru a accentua unitatea lui Hristos, patriarhul antichalcedonian al Antiohiei, Petru Gnafevs/Piuarul (471–488 cu exiluri), a promovat cântarea lui în forma amplificată: „Sfinte Dumnezeule, sfinte tare, sfinte fără de moarte, *Cel ce Te-ai răstignit pentru noi, mântuiește-ne!*” Denunțat de chalcedonieni ca atribuire directă a răstignirii și pătimirilor lui Hristos naturii unice a divinității trinitare (teopashism), Trisaghionul amplificat a devenit stindardul de raliere al mișcării mia/mono/fizite în Orient.

Pe acest fundal, împărații constantinopolitani Zenon, la final, și Anastasie (491–518) vor susține o înțelegere antichalcedoniană a „Henotikon”-ului (rămas lege imperială în intervalul 482–518) și o soluție miafizită a crizei ecleziastice din Orientul Apropiat. Intrarea în comuniune pe baza „Henotikon”-ului a patriarhului ecumenic Akakios cu patriarhul antichalcedonian al Alexandriei Petru III Mongos/Bâlbâitul (482–489) condusese în 484 la ruptura de către papi a comuniunii Bisericii Romei cu Biserica Constantinopolului (așa-numita „schismă akikiană”, 482–518). Petru Piaurul hirotonise în 485 episcop al Hierapolisului/Mabbugului pe prolificul ascet și teolog miafizit Filoxen († 523). Acesta a devenit un lider tenace al mișcării antichalcedoniene în Siria luptând împotriva patriarhilor chalcedonieni ai Antiohiei. Va fi secundat de un alt la fel de prolific ascet și autor, Sever († 538), monah în Gaza, cel mai important teolog al mișcării miafizite.

Între 508 și 511, Sever s-a aflat în Constantinopol orchestrând împreună cu împăratul Anastasie²¹ triumful miafizismului. În 511, împăratul l-a exilat — cum făcuse și cu predecesorul său, Eufemie (490–496) — pe patriarhul chalcedonian Macedonie (495–511), înlocuindu-l cu miafizitul Timotei (511–518). Acesta din urmă a introdus, ca semn de ortodoxie în spiritul „Henotikon”-ului, recitarea Simbolului de credință la Liturghie înainte de anaforaua euharistică. În 512, Anastasie l-a depus pe chalcedonianul Flavian II (498–512), numindu-l patriarh al Antiohiei pe Sever (512–518). Hirotonit de Filoxen, Sever a anatemizat solemn la întronizarea sa Sinodul de la Chalcedon și a făcut presiuni de denunțare a acestuia și asupra patriarhiei Ierusalimului. În 4 octombrie 512,

²⁰ Cf. Sebastia Janeras, „Le Trisagion. Une formule brève en liturgie comparée”, în: *Acts of the International Congress: Comparative Liturgy Fifty Years after Anton Baumstark (1872-1948)*. Rome 25–29 September 1998 (OCA 265), 2001, pp. 495–562.

²¹ Cf. P. Charanis, *Church and State in the Later Roman Empire. The Religious Policy of Anastasius the First, 491–518*, Madison, WI, 1939; G. Capizzi, *L'imperatore Anastasio I (491–518). Studio sulla sua vita, la sua opera e la sua personalità* (OCA 184), Roma, 1969; F.K. Haarer, *Anastasius I. Politics and Empire in the Late Roman World*, Cambridge, 2006; M. Meier, *Anastasius I. Die Entstehung des byzantinischen Reiches*, Stuttgart, 2010.

Anastasio a ordonat prin edict imperial introducerea în uzul liturgic al bisericilor din Constantinopol a Trisaghionului cu adaosul teopashit. Ceea ce a generat protestul credincioșilor în Aghia Sofia²²; continuat cu violențe a doua zi, el s-a transformat în 6-7 noiembrie într-o adevărată revoltă urbană, care a fost cât pe aici să-l coste pe Anastasio tronul. Din 513, Anastasio s-a văzut confruntat și de rebeliunea generalului trac chalcedonian Vitalian († 520), comandantul armatelor din Balcani și protectorul „monahilor sciți”. Deși înfrânt în 516, Vitalian l-a somat pe Anastasio să reia contactele cu papalitatea și să organizeze un sinod de reconciliere la Heraclea Traciei (care n-a mai avut loc), cerând și restabilirea Trisaghionului în forma inițială.

Proteste de amploare ale chalcedonienilor aveau loc și în Palestina: în 516, mii de monahi palestinieni chinoviți și lavrioți conduși de figurile venerabililor Teodosie († 529) și Sava († 532) au demonstrat la patriarhia din Ierusalim în favoarea Chalcedonului sub sloganul: „Dacă nu primește cineva cele patru Sinoade ca pe cele patru Evanghelii, să fie anatema!” Cei doi avvi au trimis în acest sens împăratului Anastasio o scrisoare în care solicita restaurarea celor Patru Sinoade Ecumenice, pentru că ultimele trei sunt doar explicitările celui dintâi, de la Niceea.²³

În vârstă de 88 de ani și fără copii, Anastasio a murit în noaptea de 8-9 iulie 518²⁴, pe tronul imperial în Constantinopol urcând comandantul gărzii sale, iliro-romanul Iustin²⁵. În vârstă de 68 de ani, acesta va domni până în iulie 527, domnia sa reprezentând triumful chalcedonienilor în Imperiul Roman de Răsărit. Iustin a fost proclamat împărat în 10 iulie, soția sa, Lupicina, de origine umilă, fiind încoronată cu numele Eufemia, numele sfintei martire de lângă Chalcedon, în a cărei bazilică se desfășurase în octombrie 451 Sinodul IV Ecumenic. Duminică, 15 iulie, prin aclamații multimile credincioșilor adunați pentru Liturghie în Aghia Sofia l-au somat pe noul patriarh, Ioan II Capadocianul, urcat în aprilie pe tron la moartea antichalcedonianului Timotei, să introducă în diptice Sinodul de la Chalcedon și numele patriarhilor chalcedonieni decedați în exil și să proclame solemn o nouă sărbătoare: „Syanxa”

²² Evagrie Scolasticul, *Istorie bisericească* III, 44; PG 86/2, 2698-2700. Cf. Kazimierz Ginter, „The Trisagion Riots (512) as an Example of Interaction between Politics and Liturgy”, *Studia Ceranea* 7 (2017), pp. 41-57.

²³ Chiril din Skythopolis, *Viața avvei Sava* 56 și 57 (scrisoarea); ed. E. Schwartz, *Kyrrillos von Skythopolis* (Texte und Untersuchungen 49/2), Leipzig, 1939, pp. 152-157. Șapte decenii mai târziu, în sinodica de întronizare adresată patriarhilor Constantinopolului, Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului, papa Grigorie I cel Mare (590-604) declara și el că „așa cum primește și venerază cele patru cărți ale sfintei Evanghelii, așa și patru Sinoade” (Ep 27; PL 77, 478A).

²⁴ Venerat ca sfânt în 29 iulie în Biserica siro-iacobită.

²⁵ Cf. A.A. Vasiliev (1867-1953), *Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Cambridge, MA, 1950.

celor Patru Sinoade Ecumenice. Solemnitatea desfășurată în ziua următoare, luni, 16 iulie 518²⁶, o cunoaștem din același proces-verbal²⁷ care consemnase și demonstrația credincioșilor cu o zi în urmă. Este prima atestare a cântării antifonice din amvon a Trisaghionului la începutul Liturghiei, după intonarea antifonică a cântării lui Zaharia, precum și a Simbolului de credință la Liturghia euharistică după închiderea ușilor. Restaurarea Chalcedonului și condamnarea lui Sever au fost confirmate în 20 iulie de un Sinod al episcopilor rezidenți în Constantinopol. Patriarhul Ioan II le-a scris în acest sens patriarhului Ioan al Ierusalimului și mitropolitului Tyrului, Epifanie, care au convocat în același an, 518, sinoade cu participări populare în care Sever al Antiohiei și adepții săi au fost condamnați bisericește (ei vor fi și exilați de împărat), iar Sinodul de la Chalcedon a fost repus în vigoare.

Restaurarea Chalcedonului era baza pe care s-a putut restabili unitatea bisericească dintre Constantinopol și Roma întreruptă din 484 de schisma akakiană creată de „Henotikon”. Artizanul acestei reconcilierii și al întregii politici bisericești, și nu numai, era tânărul și capabilul nepot al lui Iustin, Petrus Sabazius Iustinianus (n. 483), viitorul mare împărat (527–565). Restabilirea comuniunii cu Roma s-a făcut pe baza condițiilor impuse încă din 518 de către papa Hormisda (513–524) într-un document special, veritabil dictat, care trebuia semnat de toți episcopii răsăriteni. Actul cerea semnarea Tomosului papei Leon și condamnarea lui Nestorie și Eutihis și a tuturor liderilor antichalcedonilor, Dioscor, Timotei Elur, Petru Mongos și Petru Gnafeus, dar și a patriarhului constantinopolitan Akakios, artizanul „Henotikon”-ului, și a tuturor urmașilor din timpul schismei lui, ale căror nume trebuiau radiate din diptice. În 24 mai 519, de Paște, patriarhul ecumenic Ioan III semna „formula” papei Hormisda, comuniunea dintre Noua și Vechea Romă fiind astfel restabilită oficial.

Schisma antichalcedonienilor a continuat însă în Orient în ciuda exilării liderilor acestora, acutizându-se chiar mai mult din cauza reprimării lor de către autoritatea imperială. Conștient de adâncirea schismei în Orient și de limitele soluției represive, Iustinian²⁸ a încercat toată viața să dea o soluție teologică problemei hristologice aflate în dispută și care să fie acceptată atât

²⁶ O analiză liturgică a evenimentului, la S. Janeras, „Una celebrazione liturgica tutta particolare a Constantinopoli nel secolo sesto”, în: *Inquiries into Eastern Christian Worship. Selected Papers of the Second International Congress of the Society of Oriental Liturgy*. Rome, 17–21 September 2008, Leuven, 2012, pp. 173–187.

²⁷ *Acta Conciliorum Oecumenicorum [ACO]*, III. *Collectio Sabbaitica*, ed. Eduard Schwartz, Berlin, 1940, pp. 71–76. Cf. mai jos, pp. 77–81.

²⁸ Despre politica sa religioasă, cf. Volker L. Menze, *Justinian and the Making of the Syrian Orthodox Church*, Oxford, 2008, și recent Michail Grazianskij, *Kaiser Justinian und das Erbe des Konzils von Chalkedon*, Stuttgart, 2021.

de chalcedonienii difiziți, cât și de antichalcedonienii miafiziți, împăcându-i pe Leon și Chiril în sensul proclamat de Chalcedon. Mai exact, demonstrând că afirmarea chalcedoniană a celor două naturi în unitatea ipostasei lui Hristos nu înseamnă dublarea Sa personală (în sens nestorian), pentru că în cele două naturi activează unul și același subiect personal — Unul din Sfânta Treime —, iar Unitatea subiectului personal în Hristos nu conduce la o contopire a identității lui divine și umane cu pierderea distincției lor prin absorbția umanității în divinitate (în sens eutihian). Teolog el însuși, Iustinian a promovat astfel așa-numitul „neochalcedonism” sau interpretarea chiriliană (anat. 12) a Chalcedonului, cu sublinierea unității și identității ipostatice trinitare a subiectului divin în Hristos, al cărui simbol a devenit formula hristoteopashită „Unul din Treime a pățimit în trup”, în care vedea convergența posibilă dintre chalcedonieni și antichalcedonieni. Formula aceasta Iustinian o preluase de la „monahii sciți”²⁹; activi în 518–520 la Constantinopol și la Roma, aceștia nu au obținut însă recunoașterea ei de către papalitate. Iustinian a păstrat-o totuși în rezervă și va reveni asupra ei în anii domniei, când politica sa religioasă a favorizat reconcilierea cu antichalcedonienii susținuți deschis de soția sa, împărăteasa Teodora.

Venerată ca sfântă de Biserica siro-iacobită (cu pomenire în 28 iunie), Teodora a găzduit toată viața († 548) în palatul ei monahi și episcopi orientali și a patronat mănăstirile lor din și în jurul Constantinopolului. S-a ajuns astfel ca în vara anului 532 să aibă loc în capitala imperiului un colocviu teologic între șase episcopi severieni și șase chalcedonieni. În martie 533, Iustinian a intervenit cu două decrete teologice în care promova oficial o hristologie de conciliere cu orientalii nechalcedonieni, iar un an mai târziu, în martie 534, oficializa printr-un alt decret recunoașterea formulei hristoteopashite de către papa Ioan II.³⁰ În procesiunea din For, care a avut loc în noiembrie 533 ca urmare a unui cutremur, Trisaghionul s-a cântat din nou în Constantinopol cu adaosul „teopashit” al antichalcedonienilor. Din toamna lui 534 și până în februarie 536, Sever, venit din exilul egiptean, s-a aflat din nou în Constantinopol, găzduit în palatul Teodorei. Anul 535 a părut să fie triumful antichalcedonienilor. Pe scaunul Alexandriei urcase severianul Teodosie (535–566),

²⁹ Cf. A. Grillmeier, *op. cit.* 2/2; Dana Iuliana Viezure, „*Verbum Crucis, Virtus Dei. A Study of Theopaschism from the Council of Chalcedon (451) to the Age of Justinian*”, PhD, Toronto, 2009; Matthew Joseph Pereira, „*Reception, Interpretation and Doctrine in the Sixth Century: John Maxentius and the Scythian Monks*”, PhD, Columbia, 2015; și, recent, excelenta monografie a lui Marius Portaru, *Gramatica tainei lui Hristos. Un studiu istorico-teologic al unirii după Ipostas în secolul al VI-lea*, Doxologia, Iași, 2023.

³⁰ Cele trei edicte teologice au fost inserate în titlul I, „Despre Treime și credința ortodoxă”, al celei de-a doua ediții a celebrei codificări a dreptului roman publicate de Iustinian în același an: *Codex Iustinianus* I, 1, 5 (527); I, 1, 6 (16 martie 533); I, 1, 7 (26 martie 533) și I, 1, 8 (Scrisoarea de aprobare a papei Ioan II, 5 iunie 533).